

Islamitische architectuur in de wijk

34

Van Eesterengesprek
#34 19 juni 2014

Van Eesterenmuseum
Amsterdam

Islamitische architectuur in de wijk

Islam in Nederland	3
Wat is een moskee?	4
Ontwerpproces Blauwe Moskee	9
Gebedsruimte	10
Koepel en minaret	11
Geïntegreerd bouwen	11
Afwerking en inrichting	13
Ontstaan moskee	14
Veranderende maatschappij	14
Zichtbaarheid islam	15
Meer lezen	17
Colofon	17

Is de moskee een onschuldig geloofsgebouw of hét bewijs van een 'tsunami van islamisering'? Iedereen heeft zijn vooroordelen en gedachten over de moskee. Vaak gaan die verder dan het bouwwerk alleen. Over islamitische architectuur in de wijk, en het ontwerpproces van de Blauwe Moskee, ging het Van Eesterengesprek in diezelfde Blauwe Moskee in de vernieuwde Staalmanpleinbuurt in Slotervaart. Architect Cihan Buğdaci opende de avond met een korte inleiding over de islam in Nederland. Haiko Meijer, architect van de Blauwe Moskee, verhaalde vervolgens over het ontwerpproces. Daarna sprak Cihan Buğdaci over de rol van de moskee in een pluriforme maatschappij. Aansluitend was er een rondleiding door de moskee. Dit gesprek is het laatste in een serie gekoppeld aan de tentoonstelling Heilige Huisjes die te zien was in het museum.

Cihan Buğdaci is architect, ontwikkelaar en oprichter van het bureau Gentlemen A.R.T. en co-auteur van het boek **De Moskee**

Islam in Nederland

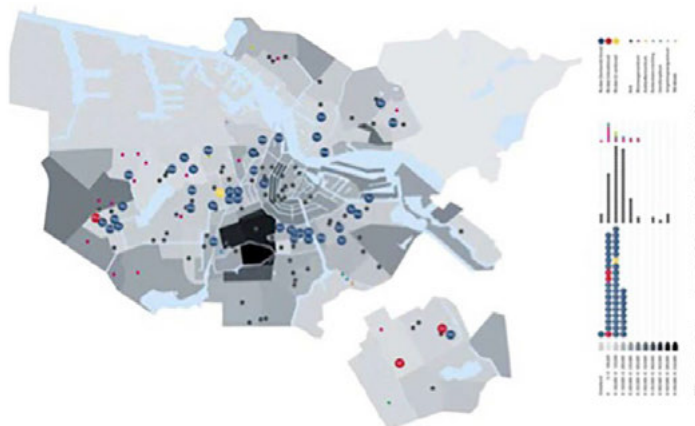
Cihan Buğdaci start met een korte inleiding op de islam, waarvan de geschiedenis begint in het jaar 610. Sindsdien verspreidt de godsdienst zich over de wereld. Nederland heeft van oorsprong geen islamitische cultuur. Midden jaren 50 kwam in Den Haag, achter het Shellgebouw, de eerste Nederlandse moskee. Bezoekers waren de islamitische leden van de Molukse gemeenschap. Vanaf die tijd groeit de behoefte aan eigen gebedshuizen bij de groter wordende islamitische gemeenschap. Tegenwoordig zijn er in Nederland zo'n 400 tot 450 gebedshuizen. Ze zijn volgens Buğdaci in drie typen te verdelen: de schuilmoskee waarbij meestal van buitenaf niet te zien is dat het om een moskee gaat; de poldermoskee die binnen de Nederlandse context ontwikkeld is en het klassieke type met een koepel en twee minaretten, de zogenaamde *heimweemoskee* is. De heimweemoskee heeft een stigmatiserend beeld gevormd, vindt Buğdaci. De koran geeft geen esthetische richtlijnen hoe een moskee eruit zou moeten zien. Wel functionele richtlijnen, bijvoorbeeld over de positie van de imam ten opzichte van het publiek.

Dé moslim bestaat volgens Buğdaci net zo min als dé Nederlander of dé christen. Binnen de islam bestaat een grote diversiteit aan geloofsstromingen zoals de soennieten en de sjiieten. Die diversiteit geeft vaak spanning,

zoals ook nu het geval is in het Midden-Oosten. De verschillende stromingen leggen andere accenten in het geloof, waardoor er ook geen sprake is van een bepaald prototype moskeegebouw. In Amsterdam staan zo'n 40 moskeeën waarvan het merendeel Turks of Marokkaans is. Daarbinnen zijn de soennitische en sjiiitische moskeeën te onderscheiden. Ook zijn er Pakistaanse, Surinaamse en interetnische moskeeën.

Wat is een moskee?

Volgens de profeet Mohammed is *de hele wereld* een moskee. De hele wereld is immers heilig. De moskee is het heilige *binnen* het heilige; het is de plaats waar we naartoe gaan om te bidden. Buğdaci geeft een paar concrete voorbeelden.

Moskeeën en WOZ waarden Amsterdam. Beeld uit *De Moskee*. NAI Uitgevers

Legenda

- Moskee (bestaande bouw)
- Moskee (nieuwbouw)
- Moskee (in aanbouw)

WOZ-waarden lopen op van gearceerd/ lichtgrijs (lage WOZ) naar zwart (hoogste WOZ).

Opvallend is dat moskeeën voornamelijk in de lichtgrijze gebieden staan.

De Westermoskee is een concessiemodel, volgens Buğdaci. Het gebouw is duidelijk te herkennen als moskee, maar met aanpassingen. De context is Nederlands. Een joodse architect en een vrouwelijke architect - Breitman et Breitman - werden aangetrokken om de moskee in Amsterdamse Schoolstijl te ontwerpen.

In Doetinchem mag een nieuw geloofsgebouw niet al te kenmerkende eigenschappen hebben. Deze Turkse moskee ziet er uit als een vierkante doos. Het gebouw naar ontwerp van Atelier PUUUR en Forkan Köse wordt ook geen moskee genoemd, maar cultureel centrum.

Westermoskee in Amsterdam. Beeld: Breitman et Breitman, Atelier d'Architecture en d'Urbanism.

Turkse moskee in Doetinchem. Beeld: Atelier PUUUR en Forkan Köse

De Essalam-moskee in Rotterdam van WAM Architecten en Molenaar & Co doet denken aan een suikertaart. Nederland heeft geen eigen traditie met deze bouwstijl. Buğdaci noemt dit Nederlandvreemd.

Essalam-moskee in Rotterdam. Beeld: WAM Architecten en Molenaar & Co.

Poldermoskee in Rotterdam. Beeld: Gentlemen A.R.T.

Voor precies dezelfde plek waar nu de Essalam-moskee staat, Parkvliet in Rotterdam, ontwierp Concept0031 een alternatief: de poldermoskee. Dit ontwerp past in de omgeving en bevat veel meer functies dan alleen die van gebedshuis. Zo zijn in het gebouw ook kantoren gevestigd, een theaterzaal, een bibliotheek, een restaurant en sportfaciliteiten en maakt het park integraal onderdeel uit van de moskee. Op deze manier kan de moskee, ook voor niet gelovigen, als een katalysator in de wijk werken. Buğdaci ontdekte dat bij veel andere moskeeën, die vooraf aan dit ontwerp onderzocht werden, de drempel vaak te hoog lag voor buitenstaanders om er eens een kijkje te nemen. Als er dan ook nog in een onbekende taal opgeroepen wordt tot gebed, kan die onbekendheid angstige gevoelens oproepen. Met dit ontwerp willen de architecten de drempel verlagen en mensen de kans geven te ontdekken hoe het binnen is.

De Fusionmoskee van architectenbureau Marlies Röhmer is compleet opgenomen in de wijk. Dit gebouw staat in Amsterdam en wordt door de meeste mensen niet als moskee herkend. Zij relateren het niet aan het traditionele beeld van de koepel en de minaretten.

*Fusionmoskee in
Amsterdam.
Beeld: Marlies Röhmer.*

En dan de Albert Heijnmoskee. Een moskee is in wezen een ruimte waar je kunt bidden. Er zijn geen voorschriften hoe de moskee eruit moet zien. Deze garage stond leeg en kreeg tijdelijk de bestemming gebedshuis. Op de muur staat Allah in Arabische tekens gebaseerd op het AH - lettertype. Architecten/bedenkers zijn Bastiaan Franken en Tarik Sadouma.

*Albert Heijnmoskee
in Amsterdam. Beeld:
Bastiaan Franken en
Tarik Sadouma.*

Ontwerpproces Blauwe Moskee

Haiko Meijer vertelt over het ontwerpproces van de Blauwe Moskee in de vernieuwde Staalmanpleinbuurt in Nieuw-West. Hoe herkenbaar mocht de moskee zijn? Gaan we uit van vreugde of van angst? Dat waren wezenlijke vragen bij de start van het project. Architectenbureau Onix werkt volgens het uitgangspunt *vernieuwing geïnspireerd op traditie*. Een ander uitgangspunt is het betrekken van toekomstige gebruikers bij de projecten.

Bouwkundestudenten worden niet opgeleid om moskeeën te ontwerpen, vertelt Meijer. Architecten van de bekendste moskeeën ter wereld krijgen geen aandacht in het curriculum. Aan de hand van foto's van moskeeën van over de hele wereld toont hij hoe zijn eigen zoektocht verliep.

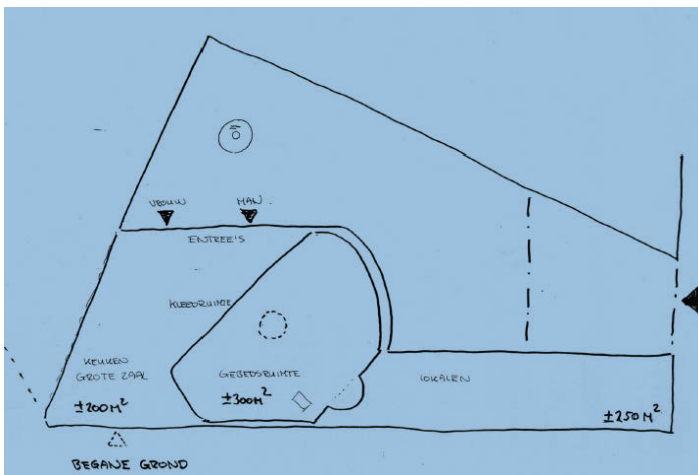
Haiko Meijer is oprichter van architectenbureau Onix en architect van de Blauwe Moskee.

*Overzicht
Staalmanpleinbuurt
met rechtsboven
de Blauwe Moskee.
Foto: Haiko Meijer.*

Gebedsruimte

Het ging bij het ontwerp voor de Blauwe Moskee niet alleen om een moskeegebouw, maar om een groter project passend in de vernieuwing van de wijk. Het project lag gevoelig. 'Het woord moskee kon niet gebruikt worden. Dat was te beladen,' vertelt Meijer. 'We noemden het een gebedsruimte. En er was een school naast gepland.' Meijer had het gevoel al snel in een enorme spagaat terecht te komen vanwege de verschillende wensen van de deelnemende partijen. De school en de gebedsruimte samen, of apart, of toch geïntegreerd. Het inzicht daarover veranderde vaak. Woningbouwcorporatie De Alliantie begeleidde het project en nam zowel het financiële deel als het contact met de Marokkaanse gemeenschap voor haar rekening. Er waren veel spanningen. Meijer merkte dat hij niet de enige was voor wie het bouwen van een gebedsruimte een nieuwe ervaring was. Ook voor de mensen van De Alliantie en voor de afvaardiging van de gemeenschap was dit nieuw. Het ontwerp is vanuit die voorzichtigheid ontstaan, vertelt Meijer, maar niet vanuit een stedenbouwkundige voorzichtigheid.

Een van de eerste schetsen van de verdeling van de ruimtes van de Blauwe Moskee. Beeld: Haiko Meijer

Koepel en minaret

Belangrijke issues bij het ontwerp van de Blauwe Moskee waren het voorhof met pilaren en de koepel-constructie. Wat waren de wensen en wat was er mogelijk, zowel financieel als qua vorm? Er was weinig geld beschikbaar. Vaak ging het ook over de details: wilde men een glazuurlaag op de steentjes? En was een minaret gewenst? Een minaret zou tenslotte meer aandacht op het gebouw vestigen. Meijer vroeg uiteindelijk een geïntegreerde minaret aan bij de welstandscommissie.

De beschikbare ruimte stelde de architect voor een aantal uitdagingen. Zo wijkt de wand naar Mekka ongeveer 45 graden af van de orthogonale structuur die door de wijk loopt is en waarlangs het moskeegebouw gepland was. Een ander lastig punt vond Meijer de scheiding van mannen en vrouwen in de moskee. 'Is dat nou nodig?' vroeg hij zich af.

Maar voor de opdrachtgever was het van groot belang. Meijer zocht naar een integere manier om aan de eis tegemoet te komen, maar ook zijn eigen ideeën hierover mee te nemen. Hij ontwierp de koepel als een hemellichaam met het idee dat iedereen gelijk is onder dezelfde hemel. Voor de vrouwen kwam er een balkon in de gebedsruimte, dezelfde gebedsruimte waar de mannen beneden zitten. De hele constructie is open en één geheel. 'Ik wilde geen apart zaaltje voor de vrouwen. Daar heb ik voor gevochten,' zegt Meijer. Na de oplevering van de moskee pasten de gebruikers het balkon aan door het minder transparant te maken.

Geïntegreerd bouwen

Hoe kun je een goede en functionele moskee ontwerpen die ook past bij de wijk er omheen? Woningbouw, school, kinderopvang en moskee, het moest allemaal deel uitmaken van één *totaalgebouw*. Om de zaken nog verder te compliceren wisselde in de loop van het project de Marokkaanse afvaardiging en kwamen er vaak weer andere wensen op tafel. De wens om een koepel te bouwen verviel. Wel wilde men een minaret. Toch wilde Meijer iets met licht; de heilige ruimte een heilig karakter geven. Met het uiteindelijke ontwerp is een gevoel van oneindigheid ontstaan en valt het licht mooi naar binnen.

Iedere beslissing bracht weer nieuwe vragen met zich mee. Onder een minaret mag niets gebouwd worden, en op een koepel ook niet. Dat maakte het geïntegreerd bouwen wel lastiger, vertelt Meijer. Bovendien was het niet de bedoeling dat de bergingen, woningen en de parkeergarage in het oog zouden springen bij het betreden van de gebedsruimte. De Marokkaanse gemeenschap wilde wel graag commerciële ruimtes gekoppeld aan de moskee. Die kwamen er, maar worden nu niet als zodanig gebruikt. 'Op de wasruimtes is daarentegen enorm beknibbeld, waardoor die eigenlijk te klein zijn. De vierkante meters van de commerciële ruimtes hadden naar de wasruimtes gemoeten,' vindt Meijer.

*Bovenaanzicht
maquette Blauwe
Moskee en omliggende
gebouwen.
Beeld: Haiko Meijer*

Afwerking en inrichting

Het idee was om de blauwe stenen die je buiten ziet binnen door te laten lopen. Door de diverse bezuinigingslagen was daar geen geld meer voor. Door de blauwe steentjes aan de buitenkant is te zien waar binnen de Mihrab zich bevindt – het altaar in de moskee dat de bidrichting aangeeft. Dat vindt Meijer heel mooi geworden.

Voor de inrichting maakte Meijer schetsen die als uitgangspunt voor de gesprekken met de Marokkaanse afvaardiging en de Alliantie gebruikt konden worden. Om betrokkenheid te creëren wilde hij het netwerk van de afvaardiging inschakelen bij de ontwikkeling van het interieur. Zo wilde hij bijvoorbeeld traditionele deurdouwers laten vervaardigen. Dat hele pad van afwerking en inrichting heeft Meijer helaas niet meer in samenwerking met de gemeenschap kunnen doen. Een gemiste kans, volgens Meijer.

Vooraanzicht Blauwe Moskee met de plaats van de Mihrab goed zichtbaar.

Foto: Haiko Meijer

Ontstaan moskee

Het laatste deel van de presentatie vertelt Buğdaci over het ontstaan van de moskee, de veranderende maatschappij en de zichtbaarheid van de islam. In de begintijd van de islam gebeurde het oproepen tot gebed vanaf een heuvel. Toen het geloof zich verder ontwikkelde bouwden de aanhangers van Mohammed moskeeën. Vanaf de minaret wordt tot gebed opgeroepen. Ook doet de minaret dienst als herkenbare *landmark*. De scheiding van man en vrouw in de moskee heeft als doel te voorkomen dat je bij het belijden van het geloof wordt afgeleid, bijvoorbeeld door onzedige gedachten. Over de moskee is in de Koran weinig voorgeschreven, het gaat om interpretaties die verschillen binnen de geloofsrichtingen van de islam.

Veranderende maatschappij

Gentlemen A.R.T. gaat uit van de interdisciplinaire gedachte. 'In staat zijn op te staan van je eigen professe en op de verschillende stoelen te gaan zitten', zegt Buğdaci daarover. De maatschappij noemt hij pluriform-cultureel; multicultureel is een begrip uit de jaren 90. Wat zegt het feit dat hij Turks is nu werkelijk over hemzelf. Het onderscheid op basis van religie of van culturele achtergrond is oppervlakkig en aan het verdwijnen, constateert Buğdaci. Het gaat erom welke positie iemand in deze maatschappij heeft. Religie, geardeheid, woonwensen, levensstijl, politieke voorkeur, levensfase – al deze eigenschappen leiden tot de definitie van nieuwe groeperingen, als men dat al wil. Zondagochtend bij een klassiek concert behoort iemand tot een 65+groep en 's middags op de motor tot een heel andere groep, aldus Buğdaci'.

*Veranderend winkel-
aanbod Marokkaanse
winkel. Van uitsluitend
Marokkaanse produc-
ten in 1980 naar heel
divers in 2008.*

Beeld: Gentlemen A.R.T.

Gentlemen A.R.T. krijgt van opdrachtgevers binnen de geloofsgemeenschap vaak de vraag: hoe bereik je de volgende generatie? 'Die bereik je niet door ze apart te bedienen,' stelt Buğdaci, 'Maar juist door ze samen te nemen. Veranderende behoeften vragen om nieuwe oplossingen.' In een veranderende maatschappij verandert ook het aanbod van producten. Verkocht een Marokkaanse winkel in 1980 uitsluitend Marokkaanse waar, midden jaren 90 worden ook producten uit andere mediterrane landen aangeboden en in 2015 is het geen Marokkaanse winkel meer maar een winkel waar je goederen uit alle windstreken kan kopen. Diezelfde ontwikkeling zie je ook bij vrienden-groepen, constateert Buğdaci, die zijn steeds meer gemêleerd. Dat leidt volgens hem ook tot een behoefte aan een meer geïntegreerde geloofsbelijdenis waarbij niet iedere cultuur naar zijn eigen moskee blijft gaan, maar waar de mogelijkheid bestaat om in dezelfde moskee samen te komen.

Zichtbaarheid islam

De perceptie van veel mensen is dat de islam alleen maar groeit en dat de islam uiteindelijk Nederland zal gaan overnemen. Toch is het absolute aantal moskeeën in Nederland aan het afnemen. Soms gaan 5 schuilmoskeeën samen en wordt er 1 nieuwe moskee gebouwd. De zichtbaarheid wordt door een nieuwe en vaak grote moskee dan weliswaar groter, in feite sluiten er 5 moskeeën. Het bouwen van een moskee van formaat kan in Nederland wel 25 jaar duren. Dat heeft niet per se met de aannemer te maken maar met het grote aantal krachten dat invloed heeft op het proces.

Moskeeën worden meestal aan de buitenkant van de stad gebouwd naast winkelcentra of bouwmarkten. De grondprijs in het centrum van de stad is namelijk veel te hoog. Kijkend naar de kaart van Amsterdam met WOZ waarden (de donkerste delen zijn het duurste) dan staat er in de dure delen van de stad geen enkele moskee. Er komt een tijd in Nederland dat er - zoals nu leegstaande kerkgebouwen - leegstaande moskeeën zullen zijn voorspelt Buğdaci. Kunnen we daar nu al rekening mee houden, vraagt hij zich af. En gaat het dan om monofunctionele of

om multifunctionele gebouwen? Multifunctioneel is vaak rendabeler. Dit is de reden dat er bij de Blauwe Moskee ook commerciële ruimtes ontwikkeld zijn. Op papier leveren die geld op maar in de praktijk loopt dat soms anders, zoals we in het verhaal van Haiko hoorden.

‘Voor wie bouwen we een moskee?’ vraagt Bugdaci zich af. ‘Voor de gebruikers of voor de critici? Als ik bouw voor de welstand komt er een ander gebouw dan wanneer ik bouw voor de gebruiker.’ De tweede generatie voelt zich wellicht het meest aangesproken door een multifunctionele moskee in moderne stijl.

Afsluitend stelt Bugdaci dat er uiteindelijk maar een vierkante meter nodig is om te bidden. Misschien ziet de toekomst er wel zo uit: bidden kan tenslotte ook achter je pc.

*Ontwerp multi-
functionele moskee
door Concept0031.
Beeld: Gentlemen
A.R.T.*

Meer lezen

De Moskee. Politieke, architectonische en maatschappelijke transformaties,

Ergün Erkoçu en Cihan Buğdaci, NAI Uitgevers

Gentlemen Architecture

www.gentlemen-art.com

Onix architecten

www.onix.nl

Colofon

Tekst: carolinefreriks.nl

Beeld: Rechthebbenden van beeldmateriaal kunnen contact opnemen met het Van Eesterenmuseum.

Vormgeving: anoukjohanson.nl

Datum: 19-06-2014

Van Eesterenmuseum **Amsterdam**

Burgemeester de vlugtlaan 125

www.vaneesterenmuseum.nl

info@vaneesterenmuseum.nl

